

MARIAN J. PTAK

Uniwersytet Wrocławski

## Artykuły porządku ziemskiego księstwa oleśnickiego z 29 lipca 1574 roku

Od 1495 r. księstwo oleśnickie znalazło się pod rządami dynastii Podiebradów, ograniczonymi już przez korporacyjnie zorganizowane stany z rycerstwem, jako dominującą grupą społeczną, na czele. Relacje między książętami i rycerstwem opierały się na niepisanym zwyczaju i nielicznych przywilejach ziemskich, które wydawane były dopiero od 1475 r. i miały początkowo wyłącznie charakter ogólnokonfirmacyjny<sup>1</sup>. Na początku XVI w. zaciążyło na nich narastające w szybkim tempie zadłużenie książąt, o którym jest już mowa w przywileju z 1527 r. Zgoda rycerstwa i innych stanów na znaczącą pomoc finansową okupiona w nim została przez księcia pierwszymi konkretnymi przepisami, w których sformułowano prawa rycerstwa w zakresie podatków na rzecz księcia, ustanawiania wiana w dobrach ziemskich na prawie lennym oraz łowienia ptactwa w granicach swojego majątku. Kolejne przywileje z 1534 i 1559 r. niektóre z tych przepisów skonkretyzowały i rozwinęły oraz dodały nowe, zarówno o charakterze publicznoprawnym, jak i prywatnoprawnym. Zaznaczyła się w nich z coraz większą wyrazistością tendencja rycerstwa do spisania w solennej i oficjalnej formie prawa ziemskiego. Sprzyjała jej dramatyczna sytuacja finansowa śląskich Podiebradów, w wyniku której utracili oni w 1569 r. księstwo ziebickie, a w księstwie oleśnickim uległa pogorszeniu na tyle, że w jej rozwiązanie musiały się zaangażować nie tylko miejscowe stany, ale także król czeski i praski sejm. W rezultacie Maksymilian II<sup>2</sup> jako wybrany cesarz rzymski, rządzący król Czech i wyższy książę na Śląsku

---

<sup>1</sup> M.J. Ptak, *Przywileje ziemskie księstwa oleśnickiego z lat 1475–1534*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 12, Kraków-Lublin-Lódź 2009, s. 67–78; *Przywilej ziemski księstwa oleśnickiego z 1559 roku*, „Studia Historycznoprawne”, AUW No 3180, Prawo 310, Wrocław 2009, s. 1–9.

<sup>2</sup> W 1549 r. został wybrany na króla Czech za życia ojca, Ferdynanda I (1526–1564), następnie koronowany na króla rzymskiego i czeskiego w 1562 oraz węgierskiego w 1563 r.

wydał w Wiedniu 13 lutego 1574 r. dokument zezwalający ówczesnym książętom oleśnickim, Henrykowi<sup>3</sup> i Karolowi<sup>4</sup>, na sprzedaż dóbr kameralnych położonych w księstwie oleśnickim i innych częściach Śląska, w celu spłaty zadłużenia i tym samym uratowania zaufania<sup>5</sup>. Na uwagę zasługuje fakt, że z prośbą o wyrażenie zgody na tę sprzedaż zwrócili się nie tylko książęta, ale także ziemianie i miasta księstwa oleśnickiego<sup>6</sup>.

W takich okolicznościach doszło do porozumienia obu książąt z ziemianami księstwa oleśnickiego i przynależnych do niego weichbildów w sprawie polepszenia powszechnego porządku ziemskiego (*Landes-Ordnung*)<sup>7</sup>, które zawarto w dniu 29 lipca 1574 r. w Oleśnicy, najprawdopodobniej na sejmiku ziemskim. Zostało ono uwierzytelnione pieczęciami królewskich komisarzy, którzy uczestniczyli w pertraktacjach dotyczących książęcego zadłużenia, co dowodzi, że było traktowane jako element likwidacji problemu zadłużenia. Porozumienie zostało zredagowane w języku niemieckim w formie czternastu wyodrębnionych graficznie punktów, nazywanych artykułami. W związku z tym taka ich nazwa będzie stosowana w niniejszym opracowaniu. Henryk i Karol wspólnie z ziemianami oleśnickimi zwrócili się następnie do Maksymiliana II o konfirmację i zatwierdzenie tych artykułów, co nastąpiło na zamku praskim w dniu 14 czerwca następnego roku. Tekst artykułów został wkomponowany, zgodnie z ówczesną praktyką kancelaryjną, w dokument konfirmacyjny, uwierzytelniony królewską pieczęcią i zawierający standardowe w tym czasie formuły kancelaryjne. Na szczególną uwagę zasługuje jedna z nich, stwierdzająca, że artykuły porządku ziemskiego mają służyć podniesieniu na wyższy poziom dobrej i trwałej policji, czyli organizacji i zarządu księstwa.

Artykuły, wraz z innymi przywilejami ziemskimi księstwa, wydano kilkakrotnie drukiem w XVII i XVIII w., nie były jednak do tej pory przedmiotem badań<sup>8</sup>. W związku z tym celem niniejszego opracowania jest próba zrekonstru-

---

<sup>3</sup> Henryk III ur. 29 kwietnia 1542, zm. 10 kwietnia 1587. S. Głogowski, *Genealogia Podiebradów*, Gliwice 1997, s. 121–122.

<sup>4</sup> Karol II ur. 15 kwietnia 1545, zm. 28 stycznia 1617. S. Głogowski, *op. cit.*, s. 124–126. Obaj bracia od 1569 r. władali wspólnie księstwem oleśnickim z formalnym zachowaniem tytułu książąt ziebickich. Karol II był w latach 1608–1617 piastunem wyższego starostwa ziemskiego księstwa Górnego i Dolnego Śląska, najwyższego urzędu królewskiego na Śląsku.

<sup>5</sup> Odpis tego dokumentu, uwierzytelniony przez burmistrza i rajców Oleśnicy 28 lutego 1695 r., znajduje się w AP we Wrocławiu, Rep. 33, sygn. I 145 g.

<sup>6</sup> Księstwo składało się w tym czasie z czterech weichbildów: oleśnickiego, trzebnickiego, bierutowskiego i wołyńskiego.

<sup>7</sup> Na temat śląskich porządków (ordynacji) ziemskich por. M. Ptak, *Śląskie ordynacje ziemskie*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1979, z. 1, s. 17–35.

<sup>8</sup> J. Schickfus, *New vermehrte Schlesische Chronica unnd Landes Beschreibung...*, Leipzig 1625, ks. III, s. 383–388; J.J. Weingarten, *Fasciculi diversorum iurium. In dessen Vier Theilen, das in Herzogthum Ober- und Nieder-Schlesien... übliche Sachsen-Recht, ...abgehandelt werden...*, Nürnberg 1690, ks. II, s. 215–218; *Codex Ferdinando-Leopoldino-Josephino-Carolinus. Pro*

owania ich treści oraz ocena ich znaczenia i roli w procesie spisywania prawa ziemskiego księstwa oleśnickiego.

W art. 1 zawarto zobowiązanie obu książąt do konfirmowania i zatwierdzania zmian albo uchylania przepisów trwałego, zgodnego z prawem i słusznego porządku ziemskiego. Zastrzeżono w nim wyraźnie, że dokonywanie takich zmian, stosownie do okoliczności, może nastąpić za nieskrępowaną aprobatą każdego ziemianina (*Landsaß*), wyrażaną w domyśle na sejmiku ziemskim księstwa, oraz za wiedzą i zgodą książąt.

W art. 2 znalazło się kolejne zobowiązanie książęce, mianowicie do konfirmowania starych przywilejów rycerstwa, zarówno ziemskich, jak i innych, wydanych przez królów czeskich i książąt oleśnickich, jeśli zostaną przedłożone ich oryginały. Objęło ono również dobre zwyczaje oraz stare prawa i łaski (*Begnadung*) szczególnych osób.

Art. 3 został poświęcony najważniejszemu monokratycznemu urzędowi księstwa, czyli starości (*Hauptmann*). Jego piastunem mogła w pierwszej kolejności zostać osoba osiadła na ziemi (*ein belehnter im Lande*), czyli ziemianin, a ściślej szlachcic oleśnicki, która się do tego nadawała i o to się ubiegała. W wypadku braku miejscowego kandydata książę mógł powołać osobę obcą, czyli cudzoziemca, ale tylko za radą i wiedzą starszych ziemskich (*Aeltisten*). Mianowany przez księcia starosta i w tym wypadku musiał być szlachcicem i zaprzysiężonym księcia. Na uwagę zasługuje zastosowana w tym przepisie nazwa urzędu, w której pominięto jego „ziemskość”. Nie był to więc starosta ziemski. Z przepisu wynika bowiem, że książę mianował starostą miejscowego szlachcica całkowicie swobodnie, nie będąc skrępowanym kandydaturami korporacji szlachty księstwa ustalonymi na sejmiku ziemskim. Rada i wiedza (ale nie zgoda) starszych była wymagana, jak się wydaje, tylko w razie mianowania na ten urząd cudzoziemca. Wątpliwość, która w tym miejscu powstaje, dotyczy kwestii, kogo w tym czasie za cudzoziemca uważano: czy szlachcica osiadłego wyłącznie w innym księstwie śląskim, czy osiadłego poza Śląskiem, czy poza krajami Korony Czech (Czechy, Morawy, Łużyce)?

W art. 4 została uregulowana jedna ze służb rycerskich — towarzyszenie księciu (*Aufwarten*). Zobowiązano w nim księcia do oszczędnego z niej korzystania. Jeśli wezwie on spośród osób oświeconych albo znaczących ziemian jedną, pięć lub sześć osób, jednak według określonego porządku, który nie będzie obciążał ponad miarę tylko niektórych z tych osób, wówczas poddani księcia nie powinni nadmiernie odczuwać ciężaru owego świadczenia osobistego. Dotyczyło to też sytuacji, w której książę wzywa synów swoich poddanych do towarzyszenia mu w koniecznej podróży na jego własny koszt. Z ważnych powodów zobowiązany do takiej posługi mógł usprawiedliwić swoją nieobecność,

---

*Haereditario Regno Bohemiae, ac incorporatis aliis Provinciis, utpote, Marchionatu Moraviae, et Ducatu Silesiae...*, Prag MDCCXX, s. 70–73.

co nie narażało go na niełaskę książęcą, ale nie mogło też szkodzić wiążącym służbom rycerskim. Jak się można domyślać, owa posługa była uciążliwa i być może przez ostatnich książąt często wymagana, co przysparzało dużych wydatków nie tylko jej wykonawcom, ale także samym książętom, w tym czasie poważnie zadłużonym.

Kolejny artykuł (5) dotyczył świadczeń finansowych poddanych księstwa oleśnickiego i przynależnych do niego weichbildów. Stanowił, że nie są oni zobowiązani do udzielania poręczeń księciu oraz płacenia podatków, za wyjątkiem tzw. dziedzicznej pomocy (*Erb-Hülffe*) oraz tzw. panińskiego wyposażenia (*Abstattung der Fräulein*). Każdy z nich był świadczony jednorazowo, pierwszy bezpośrednio po objęciu we władanie księstwa przez nowego księcia, natomiast drugi z okazji zamążpójścia książęcej córki. Oznaczało to w praktyce wolność podatkową ziemian oleśnickich w zakresie stałych okresowych świadczeń na rzecz księcia, trzeba jednak pamiętać, że ich miejsce zajęły w tym stuleciu podatki ogólnosłaskie, wprowadzone na podstawie uchwał książąt i stanów księstwa Górnego i Dolnego Śląska<sup>9</sup>.

Następny artykuł (6) regulował także kwestie finansowe, ale w odniesieniu do taksy kancelaryjnej. Stanowił on, że w wypadku transakcji kupna książę wyrazi zgodę na pobieranie przez trzy lata tylko połowy przewidzianej taksy. Po upływie tego okresu miała ona wynosić 1/3. W zakresie opłat kancelaryjnych stany ziemskie wywalczyły zatem istotne ich obniżenie, co równocześnie oznaczało spadek dochodów książęcych.

W art. 7 znalazły się przepisy dotyczące majątkowego prawa małżeńskiego i spadkowego. Sformułowano w nim na wstępie zasadę wyposażania córek przez ojca. Ustanowienie posagu mogło nastąpić jeszcze za jego życia albo pośmiertnie rozporządzeniem ostatniej woli. Jeśli została wyposażona w ten sposób tylko jedna córka, wówczas w taki sam sposób należało wyposażyć pozostałe, co oznacza, że wszystkim należał się posag w równej wysokości. W razie śmierci ojca bez dyspozycji majątkowej, za życia lub ze skutkiem po śmierci, prawo wyposażania córek przypadało ich przyjaciółom (*Freunde*) — krewnym przy udziale tzw. dwunastu, czyli sądu kameralnego (*Kammer Gericht*)<sup>10</sup>. Ustanowienie posagu musiało jednak nastąpić za wiedzą, radą i uprzednią zgodą księcia. W razie nieobecności księcia ustanowienie posagu odbywało się w obecności starosty

<sup>9</sup> Nieocenionym źródłem wiadomości na temat ogólnosłaskiego systemu skarbowego są znakomite prace K. Orzechowskiego, m.in. *Podatek szacunkowy na tle systemu daniowego Śląska 1527–1740*, [w:] *Studium historycznoprawne*, AUW No 2150, Prawo 265, Wrocław 1999.

<sup>10</sup> Zwanego też wyższym sądem ziemskim (*Ober Landrecht*) *per analogiam* do sądów ziemskich, zwanych też cudami, które były kontynuacją sądów prawa polskiego zlokalizowanych w poszczególnych weichbildach księstwa oleśnickiego. Na uwagę zasługuje też używana jeszcze w XVI w. inna nazwa oleśnickiego sądu kameralnego, mianowicie wielkie roki (*Grosse Rogke, grosse Rockhe*). M. Ptak, *Sądy prawa polskiego na tle organizacji wymiaru sprawiedliwości księstwa oleśnickiego XIV–XVIII w.*, AUW No 946, Prawo 157, Wrocław 1988, s. 39.

i asesorów, najpewniej sądu kameralnego. Książę występuje tu zatem w roli najwyższego opiekuna i ojca wszystkich ziemian.

Uregulowano w nim także sukcesję majątkową matki dzieci po śmierci jej małżonka. Przypadający „na jej łono” majątek (*was der Mutter in die Schos stirbet*), po sporządzeniu inwentarza, mogła niewzruszenie użytkować (*unverwendet geniessen*). Po jej śmierci następował jego podział w następujący sposób: 2/3 przypadały synom, a 1/3 córkom z pierwszego małżeństwa. Córkom z nieruchomości ziemskich przypadała tylko odpowiednia ich wartość (zapewne najczęściej w pieniądzu), ponadto tzw. gerada (*Gerade*) oraz wyprawa (*Fräulich-Gebände*), czyli to, co należało do córek i krewnych po kądzieli (*Spielmagen*). Wynika stąd, że kobieta dziedziczyła po mężu cały jego majątek i miała go prawo dożywotnio użytkować. Sugeruje to, że miała ponadto własny majątek, składający się z wyprawy, posagu i wiana.

Następny artykuł (8) regulował kwestię bezpieczeństwa obrotu prawnego i odpowiedzialności za wady prawne rzeczy. Na nabywców majątków w trybie kupna, dziedziczenia, zamiany albo w inny uczciwy sposób nałożono obowiązek tzw. wywoływania (*Aufbietung*) transakcji w sądzie miejsca, w którym położony był majątek. Jeśli w ciągu roku i jednego dnia nikt nie wystąpił z roszczeniem do takiego majątku, wówczas nie można było zakwestionować praw nabywcy. Dłuższy termin przewidziano wyjątkowo dla niepełnoletnich oraz cudzoziemców, mianowicie dwóch lat, licząc od momentu uzyskania pełnoletności przez niepełnoletniego oraz powrotu cudzoziemca do miejsca, w którym leży majątek. Nieujawnienie w tym terminie swojego prawa oznaczało jego utratę i nakładało na taką osobę obowiązek tzw. wiecznego milczenia (*ewig still schweigen*). Na uwagę zasługuje tu nie tylko czasowa ochrona praw osób trzecich do przewłaszczonego majątku, zwłaszcza niepełnoletnich i cudzoziemców, ale przede wszystkim nabywców przez sformułowanie stosunkowo krótkich terminów ujawniania roszczeń przez osoby trzecie i ścisłe określenie miejsca ich ujawniania.

Art. 9 został poświęcony rozporządzeniom majątkowym na wypadek śmierci w formie oświadczenia ostatniej woli, testamentu i darowizny. Istoty tych form rozporządzeń nie uregulowano, skoncentrowano się natomiast na czterech sposobach nadawania im mocy prawnej, w zależności od kondycji fizycznej rozporządzającego i szczególnych okoliczności, w których ich dokonywano.

Pierwszy sposób dotyczył rozporządzenia każdego zdrowego na ciele (stan ducha został całkowicie pominięty) ziemianina, sporządzonego na piśmie. Warunkiem uprawomocnienia się takiego dokumentu było jego opieczętowanie, zapewne w obecności starosty i asesorów, prawdopodobnie sądu kameralnego, choć przepis wyraźnie tego nie formułuje, oraz przekazanie go im. Rozporządzający był równocześnie zobowiązany złożyć oświadczenie, że ów dokument jest jego ostatnią wolą, testamentem, darowizną i chce go zabezpieczyć na określony czas. Po takim oświadczeniu pisarz ziemski wciągał go do rejestru i składał w specjalnie do tego przeznaczanej i zabezpieczonej skrzyni. Treść takiego dokumentu

mogła być dowolnie zmieniona przez rozporządzającego również przed starostą i sądem, bez utraty dotychczasowej mocy prawnej. Taki dokument o zmienionej treści opatrywano pieczęcią i przechowywano dobrze zabezpieczony do dnia jego publikacji.

Drugi sposób dotyczył rozporządzenia dokonanego przez osobę fizycznie chorą, która z tego powodu nie mogła stawić się osobiście przed starostą i asesorami sądu. W takiej sytuacji starosta w asyście dwóch asesorów z księstwa oleśnickiego (księstwo w znaczeniu weichbildu oleśnickiego) albo z przynależnych do niego weichbildów oraz pisarza ziemskiego udawał się do chorego, który przekazywał im spisany przez siebie i następnie w ich obecności opieczętowany dokument. Po takim oficjalnym wręczeniu umieszczano go w skrzyni, do której kładziono inne tego rodzaju rozporządzenia.

Trzeci sposób dotyczył rozporządzenia dokonanego przez chorego niemogącego go osobiście spisać. W takiej sytuacji starosta, w asyście tych samych osób, udawał się do domu chorego w celu wysłuchania jego ostatniej woli, którą spisywał pisarz ziemski z podaniem godziny i następnie odczytywał słowo po słowie jej treść rozporządzającemu. Tak sporządzony dokument był następnie przekazywany staroście i wszystkim asesorom, którzy składali go w skrzyni oraz wciągali do rejestru, z podaniem nazwisk wysłanników, godziny jego spisania, roku i dnia pobytu u chorego.

Czwarty sposób wynikał ze stanu zdrowia rozporządzającego oraz ze szczególnych okoliczności towarzyszących temu aktowi. Zaliczono do nich niebezpieczny pomór (*Sterbens-Läufften*) spowodowany morowym powietrzem (*Pestilentz*) i inni podobnymi zarazami (*Seuchen*), które uniemożliwiały dotarcie do domu chorego asesorów sądowych i pisarza ziemskiego bez narażania się na niebezpieczeństwo. W takiej sytuacji każdy mieszkaniec księstwa oleśnickiego i przynależnych do niego weichbildów, zarówno ziemianin, jak i mieszczanin, mógł dokonać rozporządzenia ostatniej woli w obecności swoich dwóch sąsiadów albo dwóch innych osób o nieposzlakowanej opinii. Można ją było wyrazić na piśmie albo ustnie i wówczas jej treść potwierdzali owi dwaj świadkowie przez osobistą przysięgę. Rozporządzenie takie miało identyczny walor prawny jak dokonane przed starostą i asesorami sądu ziemskiego (*Landrecht-Sitzern*), czyli sądu kameralnego.

Otwarcie i publikacja testamentów następowały zawsze przed starostą i asesorami sądowymi. Oryginalny testament był publicznie odczytywany i publikowany tylko na prośbę dziedziców i krewnych zmarłego oraz w ich obecności. Następnie był ponownie składany do skrzyni i rejestrowany w specjalnej księdze. Proszący o publikację i otwarcie testamentu albo jego uwierzytelniony odpis otrzymywał go w formie dokumentu opieczętowanego dwiema pieczęciami — stanową, czyli ziemską (*Land-Siegel*), oraz książęcą, czyli urzędową, tj. urzędu (później rządu) książęcego (*Amt-Siegel*).



Dalej wyraźnie stwierdzono, że oświadczenia ostatniej woli, testamenty i darowizny sporządzone w przepisany wyżej sposób uzyskiwały pełną siłę, moc i trwałość, której nie może nikt podważyć i naruszyć.

Następnie zostały określone grupy społeczne, które nie podlegały tym regulacjom. Z wyliczenia owych grup wynika, że kryterium decydującym o podleganiu lub niepodleganiu im była własność nieruchomości ziemskich, a ściślej — o czym artykuły milczą — na prawie rycerskim. Z tego powodu wyliczono jako wyłączonych spod ich mocy obowiązującej: rycerstwo, poddanych miast, mieszkańców i mieszczan Oleśnicy niebędących właścicielami dóbr ziemskich. Wszyscy oni, jak dawniej i w zgodzie z ziemskimi zwyczajami, mieli podlegać w tych sprawach swoim zwierzchnościom, sądom i prawom, czyli nie prawu ziemskiemu i sądom ziemskim. Odpowiednio poddani prałatów i rycerstwa mieli również podlegać w zakresie takich rozporządzeń swoim zwierzchnościom, sądom i prawom. Mieszczanom i mieszkańcom miasta Oleśnicy przyznano wolność wyboru, polegającą na poddaniu się w sprawach tych rozporządzeń prawu ziemskiemu, czyli jurysdykcji sądu ziemskiego albo — zgodnie ze starym zwyczajem — prawu saskiemu, według którego takie sprawy załatwiano przed radą albo sądem miejskim lub w inny zwyczajowo praktykowany w miastach sposób.

Podsumowując niejako regulacje dotyczące sposobów dokonywania rozporządzeń na wypadek śmierci, stwierdzono, że żaden szlachcic nie jest związany porządkiem dotyczącym testamentów i może sporządzić testament oraz sformułować ostatnią wolę według wybranej przez siebie formy i w dowolny sposób. Proklamowano zatem w tym przepisie zasadę pełnej swobody testowania ze wskazaniem sposobów preferowanych.

Na końcu owego artykułu zamieszczono takse czynności związanych z tą kategorią rozporządzeń majątkowych. Przewidywała ona, że od publikacji testamentu i ostatniej woli, sporządzonych przez testatora za życia i przedłożonych staroście i asesoram sądowym, należy zapłacić 1 węgierskiego guldena. Publikacja dotycząca testamentu sporządzonego w domu testatora została wyceniona na 2 węgierskie guldenty, płatne — jak precyzyjnie dodano — przed publikacją. Publikacja testamentu sporządzonego w mieście wymagała zapłaty 1/2 węgierskiego guldena. Wyrok końcowy został wyceniony na 1 talara, a przedstanowczy (*Bey-Urtheil*) na 12 groszy, przy przeliczniku 1 grosz = 2 krajcary. Za sporządzenie odpisu w tych sprawach żądano 12 groszy.

Art. 10 regulował skład sądu kameralnego. Zaczyna się on od stwierdzenia, że na początku książe ma samodzielnie wybrać jedenaście osób do tego sądu. Sugeruje to, że kwestia ta nie była do tej pory formalnie uregulowana. Dalej określono sposób postępowania w sytuacji śmierci jednego z nich albo ustąpienia z tej funkcji. Mieli się wówczas zebrać wszyscy jego członkowie i wysunąć dwóch kandydatów, spośród których książe, albo pod jego nieobecność starosta, wybierał jednego. Nominowany w ten sposób zobowiązany był do złożenia przysięgi w są-

dzie w obecności starosty, zgodnie z jej rotą ujętą w porządku ziemskim. Została też ustalona kolejność zasiadania na czterech kwartałach sądowych: najpierw starosta, następnie trzech z weichbildu oleśnickiego, trzech z trzebnickiego, dwóch z bierutowskiego, jeden z wołczyńskiego i dwóch z miasta Oleśnicy. Nie rzadziej miał się również zbierać sąd ziemski (*Land-Recht*), czyli czud, w poszczególnych weichbildach księstwa, w celu przesłuchiwania świadków, wywoływania majątków i w innych potrzebach. Pojawia się w tym miejscu również wzmianka o sądzie manów (*Mannrecht*), który ma „należeć do księcia”, co podkreślało rolę tego ostatniego jako seniora w tym centralnym sądzie lenników.

Przedmiotem regulacji art. 11 było postępowanie polubowne i sądowe w zakresie środków odwoławczych. Rozpoczyna go zobowiązanie księcia do polubownego słuchania stron (*gütlich hören*) i rozstrzygania ich sporów w okresie swojego pobytu w księstwie, natomiast w razie jego nieobecności funkcję tę miał przejmować starosta oleśnicki. W wypadku braku pojednania stron (*Sühne*) mogły się one zwrócić do sądu kameralnego (*Ober-Land-Gericht*). Starosta wraz z „dwunastoma”, czyli sądem kameralnym, rozstrzygał wówczas sprawę przez wydanie wyroku. Strony mogły jednak przed rozstrzygnięciem sprawy zwrócić się z prośbą o tzw. przesłanie (*Verschickung*) i pouczenie (*Belehrnung*), co wstrzymywało wydanie wyroku. Jeśli prośba ta budziła wątpliwości sądu to kontynuował on postępowanie. Kolejny przepis normował odwołanie się osoby majątnej od rozstrzygnięcia księcia albo starosty w postępowaniu polubownym do sądu kameralnego (wyższego sądu ziemskiego) w sprawie, której druga strona była osobą ubogą. W takiej sytuacji majątny był zobowiązany wobec niemajątnego, który o to prosił, aby w sprawie tej zostało sporządzone pisemne sprawozdanie w celu uzyskania pouczenia, choćby sprawa była drobna. Osoba niemajątna musiała z kolei złożyć osobistą przysięgę, zgodnie z treścią rotы zamieszczoną w porządku ziemskim, poręczającą jej ubóstwo. Akta sprawy przesyłano wówczas do Pragi do tamtejszej Apelacji (*Appellation*), czyli sądu apelacyjnego<sup>11</sup>. Na podstawie pouczenia Apelacji sąd kameralny wydawał w imieniu księcia wyrok, który miał charakter ostateczny. Był on podstawą wszczęcia postępowania egzekucyjnego realizowanego przez starostę książęcego wraz z „dwunastoma”, czyli przez sąd kameralny. W razie potrzeby egzekucję przeprowadzano przy udziale wszystkich ziemian, która zapewne w praktyce miała charakter tzw. egzekucji wojskowej. W odniesieniu do postępowania egzekucyjnego stronie niezadowolonej przysługiwał tylko jeden środek odwoławczy w postaci supliki (*Supplication*) do rządzącego króla Czech. Zawieszała ona egzekucję na sześć tygodni i trzy dni w wypadku przebywania króla w Czechach i inkorporowanych do nich ziemiach oraz na tzw. dłuższy termin saski, czyli dwanaście tygodni i sześć dni w razie

<sup>11</sup> Został utworzony przez Ferdynanda I w 1548 r. jako biurokratycznie zorganizowana instancja apelacyjna dla wszystkich krajów Korony Świętego Wacława. J.C. Auersberg, *Geschichte des königlichen böhmischen Appellationsgerichtes*, t. 1–2, Prag 1805; V. Zdeněk, *Dějiny král. appelačního soudu na hradě pražském, nyní vrchního soudu v Praze od roku 1548–1933*, Praha 1933.



jego nieobecności. Strona zobowiązana była dostarczyć w tym okresie uwierzytelnione zaświadczenie o przyjęciu tej supliki. W ciągu kolejnych trzech lat, licząc zapewne od dnia wydania owego zaświadczenia, odpowiedź na suplikę powinna być dostarczona do sądu. Strona, na której korzyść został wydany i opublikowany wyrok, była zobowiązana w tym czasie do ustanowienia koniecznej kaucji, która stanowiła gwarancję przyjęcia przez nią rozstrzygnięcia zmieniającego w trybie suplikacyjnym sentencję opublikowanego wyroku sądu kameralnego. Jeśli w przewidzianych dwóch terminach (krótszym i dłuższym) nie zostało dostarczone wspomniane zaświadczenie o przyjęciu „publikacji”, czyli opublikowanego wyroku, albo w ciągu trzech lat nie został zmieniony wyrok w odpowiedzi na suplikę, przystępowano do jego ostatecznej egzekucji. W ostatnim przepisie tego artykułu książę zastrzegł sobie prawo do wymierzania sprawiedliwości przez rozstrzyganie i egzekucję spraw dotyczących zwłaszcza długów publicznych.

W art. 12 sformułowano pilną potrzebę uregulowania, w formie odrębnego porządku, postępowania w sprawach o naruszenie czci rycerskiej (*Ehren-Händel*) pod nieobecność księcia. Z przepisu tego wynika, że tradycyjnie w tzw. sądzie rycerskim przewodniczył książę, jednak zapewne częsta jego nieobecność w księstwie i być może także wzrost liczby sporów w tych sprawach sprawiły, że kwestię tę należało unormować<sup>12</sup>.

Kolejny artykuł (13) dotyczył karania czynów zaliczanych do tzw. spraw publicznych (*öffentliche Sachen*). Chodzi tu zapewne o takie sprawy, które były ścigane z oskarżenia publicznego, czyli z urzędu. Prawo do stosowania kar w tych sprawach zachował nadal książę. Jeśli ktoś odwoływał się w takiej sprawie do tzw. dwunastu, czyli do sądu kameralnego, to takie odwołanie miało być dopuszczalne i sąd kameralny mógł go wysłuchać. Taka regulacja wynikała najpewniej z faktu, że sąd ten był formalnie nadal sądem książęcym. Równocześnie wyraźnie potwierdzono pierwszeństwo księcia w karaniu spraw kryminalnych (*peinliche Sachen*), tj. zagrożonych karą na ciele i życiu<sup>13</sup>.

Ostatni artykuł (14) regulował kwestię stosowania kary wypędzenia z miasta. Stanowił on, nie wymieniając czynów, które przewidywały jej zastosowanie, że może być ona stosowana tylko za wiedzą księcia, a w wypadku jego nieobecności — starosty. Sugeruje to objęcie kontrolą księcia sądów i urzędów miejskich stosujących tę karę, być może także w interesie samych ziemian.

\* \* \*

Artykuły porządku ziemskiego z 1574 r. były spisem zwyczajowych dotychczas praw ziemian księstwa oleśnickiego, który — przez formalną akceptację

<sup>12</sup> Szerzej na ten temat M.J. Ptak, *Śląskie prawo rycerskie jako problem badawczy*, [w:] *Materiały VII Konferencji historyków państwa i prawa, Szklarska Poręba 11–13 lipca 2003*, Wrocław 2004, s. 45–53.

<sup>13</sup> *Pein* – męka, męczarnia.

ksiąząt oleśnickich i następnie króla czeskiego — uzyskał rangę przywileju ziemskiego. Należy je traktować jako kontynuację zapoczątkowanego przed prawie półwieczem procesu legislacyjnego, którego animatorami byli ziemianie zaniepokojeni pogarszającą się sytuacją finansową oleśnickich Podiebradów. Artykuły dotyczyły przede wszystkim praw szlachty (rycerstwa) w relacjach z książętami oleśnickimi, z innymi osobami stanu szlacheckiego oraz innymi ziemianami i stanami (miasta, duchowieństwo). Określają też w związku z tym pozycję publiczno- i prywatnoprawną książąt oraz innych stanów. Jest to widoczne już w pierwszym artykule dotyczącym stanowienia prawa służącego porządkowi ziemskiemu księstwa. Zostało ono zagwarantowane ziemianom *in gremio* i każdemu z osobna, ale za wiedzą i zgodą książąt, wymagało zatem współdziałania obu tych podmiotów. Książęta w roli gwarantów porządku prawnego występują także w drugim artykule, przyjmując zobowiązania do confirmowania starych przywilejów, dobrych zwyczajów, praw i łask. Charakterystyczny dla monarchii stanowej dualizm polityczny znalazł też odbicie w przepisach kolejnego artykułu, dotyczącego starosty jako urzędnika z delegowaną władzą książęcą, którego przeciwstawę stanowi kolegium starszych ziemskich, reprezentujące interesy całej korporacji ziemian oleśnickich i mające na jego nominację wpływ ograniczony poprzez posiadanie prawa tylko do udzielania rady księciu. Następne trzy artykuły dotyczą ograniczenia obciążeń publicznoprawnych szlachty na rzecz księcia w zakresie służb rycerskich, podatków i taksy kancelaryjnej przy zawieraniu umów kupna, zapewne nieruchomości ziemskich. Szczególnie interesujące są regulacje kolejnych trzech artykułów, dotyczące ziemskiego prawa prywatnego, mianowicie wyposażania córek, sukcesji majątkowej żony po zmarłym mężu i dzieci po śmierci matki, ochrony praw nabywcy majątku przed roszczeniami osób trzecich oraz rozporządzeń majątkowych na wypadek śmierci. Ostatnia z tych kwestii została najszerzej potraktowana, co dowodzi jej dużego znaczenia dla miejscowych ziemian. Zwraca uwagę paternalistyczna rola księcia i, w jego zastępstwie, starosty, wyrażająca się w kontroli majątkowych czynności prawnych ziemian oraz nadawaniu im mocy prawnej za pośrednictwem kancelarii księstwa oraz sądu kameeralnego, będącego formalnie sądem książęcym, w którym obok starosty zasiadali przedstawiciele szlachty. Sąd ten, jak można wnosić z kolejnego artykułu, stał się najważniejszym elementem systemu wymiaru sprawiedliwości księstwa, a w jego składzie raz jeszcze znalazł wyraz książęco-stanowy dualizm. O pozostałych dwóch sądach ziemian oleśnickich — centralnym sądzie lenników i zlokalizowanym w poszczególnych weichbildach sądzie ziemskim (czudzie) — wspomniano bowiem tylko mimochodem. Paternalistyczna i opiekuńcza rola księcia znalazła też odbicie w polubownym rozstrzyganiu prawnych sporów, bądź to osobiście przez księcia, bądź przez starostę pod jego nieobecność. Nieskuteczność tej formy wymiaru sprawiedliwości nie wyłączała postępowania sądowego przed sądem kameeralnym, w którym wyraźnej ochronie podlegał interes strony niemającej.

Również od rozstrzygnięcia sporu w postępowaniu polubownym można było odwołać się do sądu kameralnego. Jego wyrok nie miał charakteru ostatecznego, ponieważ niezadowolona strona mogła jeszcze skorzystać z prawa do wniesienia supliki do Praskiej Izby Apelacyjnej, które zostało w ogólnych zarysach uregulowane. Kwestiom proceduralnym poświęcono też uwagę w ostatnich trzech artykułach ale w odniesieniu tylko do czynów karalnych. Z zamieszczonych w nich przepisów wynika, że książę zachował zwierzchnie uprawnienia w zakresie stosowania kar, zwłaszcza w tzw. sprawach publicznych, nie tylko wobec ziemian, ale także miast. Zapewne ustępstwem na rzecz ziemian była możliwość odwołania się w sprawie karnej do sądu kameralnego. W sprawach dotyczących naruszenia czci rycerskiej sformułowano natomiast postulat opracowania specjalnej procedury, przewidującej kierowniczą rolę księcia i zastępującego go starosty.

Artykuły z 1574 r. są przejawem przełomu w świadomości prawnej szlachty księstwa oleśnickiego, która uznała za konieczne spisanie zwyczajowego prawa ziemskiego, nie tylko w formie incydentalnych przepisów zawartych w wydawanych od czasu do czasu przywilejach ziemskich, ale w obszerniejszym zbiorze o znamionach kodyfikacji, określanym mianem porządku ziemskiego. Wyrażona w nich idea została zrealizowana niespełna dziesięć lat później, w 1583 r., i następnie była kontynuowana w znowelizowanym porządku ziemskim z 1610 r., który stał się najważniejszym źródłem prawa miejscowego aż do XIX w. Kwestią przyszłych badań jest ustalenie bezpośredniego wpływu, jaki wywarły przepisy artykułów z 1574 r. na konkretne regulacje porządku ziemskiego z 1583 r.

## Artikel der Landesordnung des Fürstentums Oels vom 29. Juli 1574

### Zusammenfassung

Diese Bearbeitung ist ein Versuch, die Umstände der Aufzeichnung, den Inhalt und die Bedeutung der sogenannten Artikel der Landesordnung des Fürstentums Oels vorzustellen. Diese wurden wahrscheinlich am 29. Juli 1574 vom Landtag in Oels im strikten Einvernehmen der Gutsbesitzer und Fürsten der Podiebrader Dynastie sowie der Beteiligung der Kommissare des böhmischen Königs Maximilian II. beschlossen. Regelt wurden dort einige Institutionen des Landrechts des Fürstentums Öls, die für die hiesigen Gutsbesitzer, vor allem die Ritterschaft (Adel), von besonderer Bedeutung waren. Sie betrafen sowohl das private als auch das öffentliche Recht. Eines öffentlichrechtlichen Charakters waren Regelungen, die folgendes betrafen: Subjekte, die zur Schaffung der Landesordnung und seiner Änderung berechtigt waren, formelle Konfirmation der bisherigen Adelsprivilegien, der guten Sitten und alter Rechte durch den Fürsten, Berufung des Landeshauptmannes des Fürstentums, einige ritterliche Dienste, Steuern zum Besten des Fürsten, Kanzleigebühren, Gerichtsordnung und gerichtliches sowie außergerichtliches Verfahren. Eines privatrechtlichen Charakters waren Regelungen betreffend die Art der Aussteuerbestimmung, die Nachlassübernahme

durch die Gattin nach Ableben ihres Gatten und der Kinder nach Ableben ihrer verwitweten Mutter, die Haftung für Rechtsmängel der Sachen, Verfügungen über das Vermögen von Todes wegen (insbesondere der Testamente). Sie weisen eindeutig auf die durch den hiesigen Adel stark beschränkte Macht der Podiebraden von Oels hin. Wir können somit das Fürstentum als eine Ständemonarchie, mit dem für sie charakteristischen politischen Dualismus, bezeichnen. Die Artikel aus dem Jahre 1574 waren ein entscheidender Moment im Prozess der Aufzeichnung des Landrechts im Fürstentum. Seinen Beginn stellt das Landesprivileg von 1527 dar und fortgesetzt wird er in den Privilegien aus den Jahren 1534 und 1559. Die Krönung dieses Prozesses war 1583 die Beschließung der umfangreichen Landesordnung, die 1610 einer Revision unterlag und in dieser Fassung noch im 19. Jahrhundert die grundlegende Rechtsquelle des Fürstentums Oels war.